



פרשת משפטים ה'תשפ"א
גיליון סא'

בִּירְרֵי תוֹרָה

מאוצרותיו של הגאון רבי ישעיהו פלדמן שליט"א

אדם המזיק באונס גמור

מהפסוק בפרשתנו (שמות פרק כא) "פצע תחת פצע" שהאדם המזיק חייב בין על פשיעה ובין על אונס, וא"כ כאן דהוי אונס עצם היזק הכד מפני שניתקל במקום חשוך ולא היה לו לדעת שיש כד, מפני מה פטור והרי אנו מוצאים שאדם חייב באונס, אלא מתרץ תוס' שיש שני מיני אונס יש אונס רגיל ויש אונס גמור, כלומר יש מצב שאדם אונס ויש מצב שהאדם לא יכול להיזהר ובמצב שאדם אינו יכול להיזהר הוא פטור, כלומר שהתורה חייבה את האדם על אונס היא לא חייבה את האדם על כל אונס אלא אך ורק על אונס רגיל אבל באונס גמור פטרה תורה את האדם מלשלם.

ומביא תוס' לזה כמה ראיות שפטרו את האדם שהזיק מפני שהיה אונס גמור, ראייתו הראשונה הוי מדברי הירושלמי לגבי אדם שהניח את כליו בסמיכות לאדם ישן ומתוך שינה הזיק היושן את הכלים ששמו לידו, פטרו את היושן מלשלם על הכלים, ומבאר תוס' ולכא' מה הטעם והסיבה שפטרו את היושן מלשלם על הכלים שהזיק והרי אדם חייב לשלם על מה שהזיק בכל אופן אפי' שיה אונס אלא מוכרח שלא בכל אונס חייבה תורה את האדם לשלם אלא רק באונס רגיל אבל באונס גמור שלא היה לאדם איך להיזהר כגון כאן ביושן פטרה התורה את האדם מלשלם.

ועוד מביא ראייה מדברי הגמ' בבבא קמא (דף קיב') לגבי יתומים שראו שבנכסי אביהם הייתה פרה, ושחטוה ואכלוה, ולאחר זמן נתברר שהפרה הייתה שאולה, חייבה התורה את היתומים שישלמו רק על הנאתם ולא על עצם הפרה, ומבאר תוס' מפני מה אי אפשר לחייב את היתומים שישלמו על הפרה בעצמה, אלא מוכרח היות ולא היה להם לדעת שפרה זו היא

פרשתנו פרשת נזיקין הוי אבי אבות סדר נזיקין, רוב הדינים הנלמדים בסדר נזיקין הנוגעים לענייני בין אדם לחברו בממון, שורשם הוי בפרשתנו פרשת משפטים, שבה הובהרו ונלמדו רוב ענייני בין אדם לחברו בממון, וכל סדרי היזק השייכים בין אדם לחברו, בין שהאדם עצמו מזיק את חברו בעצמו או את ממון חברו, ובין אם ממנו של האדם מזיק את חברו בעצמו או את ממון חברו, כל סדרי ופרטי הדינים ואופניהם מבוארים בין פסוקי הפרשה.

ובסייעתא דשמיא נבאר במאמר זה בפרטי דיני אדם המזיק, בעזר ממעל נצלול ונרד לעומק מקורות הדינים ופרטיהם הנלמדים מהם, ונשתדל לגעת בכמה שיותר פרטי דיני אדם המזיק כפי מידת הזמן והמקום.



מקור סוגיית אדם המזיק

הגמ' במסכת בבא קמא (דף כז' ע"ב) מביאה מעשה באחד שהניח את הכד ברשות הרבים ובא אדם אחר ונתקל בכד ושברה בתקילתו, פוסקת הגמ' שפטור מלשלם על הכד, ומבאר שמואל את הטעם לזה שפטור והרי הזיק לחברו, אלא מעמיד את המעשה באופן שהיה חשוך באותו מקום ולא היה לו לידע שיש שם כד והוי אונס גמור ולכן פטור אבל אם היה המעשה במקום מואר שהיה אמור לראות את הכד אם נתקל בכד ושברה חייב על הכד.

ומברר תוס' (שם, בד"ה אמר שמואל) מפני מה פוטר שמואל את הניתקל בכד שע"י שניתקל בכד שבר והזיק את הכד ופטור שמואל משום שהיה מקום חשוך והוי ליה אונס, והרי למדנו

פרה שאולה, לכן לא היה עליהם להיזהר ולהישמר וזה ששחטו את הפרה בידיעה שפרה זו של אביהם זה בגדר אונס גמור, ולכן פטרו את היתומים, רואים מכאן שפטרה תורה את היתומים באונס גמור.

ועוד ראייה מביאה משניים מהלכים בדרך הראשון סוחר עליו חבית והשני הולך אחריו ונושא על עצמו קורה, ולפתע עוצר בעל החבית מללכת ונכנס בו בעל הקורה ושבר את החבית, פטרה תורה את בעל הקורה מלשלם על החבית ומבאר תוס' את הטעם משום שלא היה על בעל הקורה לידע שבעל החבית יעצור ולכן לא היה עליו למנוע את עצמו מלהיתקע בבעל החבית ולשבור את החבית שנשא על עצמו, וא"כ הוא אונס גמור, מוצאים אנו עוד מקום שאסרה תורה אונס גמור.

ראינו ג' מקומות שפטרה תורתנו הקדושה מלשלם באונס גמור, וממקומות אלו מוכיח תוס' את שיטתו שהתורה פטרה את האדם המזיק את חברו באונס גמור.

וכאן המקום להביא את הערת הברכת שמואל (על מסכת בבא קמא סימן טז) ששואל על שיטת התוס' שבמעשה של נושא חבית ונושא קורה ביאר תוס' את הטעם שבעל הקורה פטור מלשלם על החבית משום שזה שנשא את החבית פשע בעצם עצירתו ולכן היות והניזק פשע אי אפשר לחייבו, יוצא שתוס' למד כדברי הרמב"ן ואין תוס' בונה מגמ' זו ראייה לשיטתו שהיא להיפך משיטה זו שבעל הקורה חייב משום דהוי אונס גמור, אלא מבאר הברכת שמואל שכוונת התוס' בראייתו שלא רק שהניזק הזיק וזה סיבה לפטור אלא אפי' המזיק לא פשע כלל בפעולתו משום שהוי ליה אונס גמור.

ועוד מבאר תוס' (שם) ומפרט מה נקרא אונס גמור שפטרה התורה את האדם, ומביא לזה את הבמ' בבבא מציעא (דף פב' ע"ב) לגבי המעביר חבית לחברו ממקום למקום ושברה, ת"ק פוסקים בין אם המעביר הוא שומר חנם ובין אי הוא שומר שכר צריך המעביר להישבע דהוי אונס, ורבי יהודה סובר שרק אם המעביר הוא שומר חנם יכול להישבע ולהיפטור מלשלם על החבית ששבר, אך אם המעביר הוא שומר שכר הוא חייב לשלם על החבית ששבר ואינו יכול להיפטור ע"י שבועה. מוצאים אנו בדברי רבי יהודה שאם אדם מזיק את חברו באונס בדרגה של גניבה ואבדה יכול הוא להיפטור ע"י שבועה והתורה לא חייבה אותו לשלם, משום שכל אדם בדרך כלל אין לו אחריות על החפץ והוא נפגש בחפץ חברו והזיקו כגון בנתקל ששבר את הכד ברגע שנתקל הרי אצלו יש את כד חברו וקרה לו אונס שהכד נשבר יוצא שהוא שומר חנם על הכד וקרה אונס לכד אם פטרו את השומר חנם מגניבה ואבדה דהוי אונס לגביו כך כל מזיק פוטרים באונס של גנבה ואבדה דלא גרע משומר.

אבל מוכיח שם (בבא מציעא) תוס' מהגמ' בבבא קמא (דף צט') לגבי טבח אומן שקלקל את הבשר, שפוסקת שם הגמ' שאם הטבח קיבל כסף תמורת עבודתו הוא שומר שכר וחייב לשמור על הבשר כשומר שכר שלא יקרה לו אונסים בדרגת

גניבה ואבדה, רואים אנו שיש שומר שכר שחייב לשלם ויש שומר חנם שפטור מלשלם באונס כעין גנבה ואבדה וא"כ מזיק שחייבה התורה לשלם באונס אבל לא באונס גמור, וצריך לברר מה הדרגה דהוי אונס ומה הי הדרגה דהוי אונס גמור.

ואולי אפשר לומר שלעולם כל אונס כעין אבדה הוא אונס שעליו אמרה תורה שגם האדם חייב לשלם עליו אם קרה לו היזק, אבל באונס כעין גניבה החשיבה תורה את אנסו כאונס גמור וע"ז אמרה תורה שבכזה אונס בוודאי המזיק פטור דהרי הוא אונס גמור, ובמעביר חבית חברו ממקום למקום פוסק רבי יהודה שאם הוא שומר שכר אפי' שהיה לו אונס כעין גניבה הוא חייב לשלם אבל אם הוא שומר חנם צריך להישבע שלא היה לו אונס כעין גניבה.



שיטת הרמב"ן

לרמב"ן לא מצא חן מה שכותב התוס' שפטרה תורה את האדם המזיק לחברו באונס גמור, ולכן חולק עליו ודוחה את כל ראיות התוס' שפטרה תורה את האדם המזיק מכורח אונס גמור.

על ראיית התוס' מדברי הירושלמי לגבי שם כלים ליד אדם ישן שפטור וביאר תוס' שהישן פטור משום דהוי אונס גמור, ודוחה הרמב"ן שהטעם שפטור הוא משום שהאדם ששם את כליו הוא פשע בזה ששם את כליו על יד אדם ישן ולכן המזיק פטור שמי ששם את הכלים פשע בעצם זה ששם את הכלים ולכן המזיק פטור. וכן ביתומים שהמשאל פשע בזה שלא הודיע ליתומים שהפרה שאולה ולכן המזיק פטור שהניזק פשע, וכן בנושא חבית ואחריו הולך נושא קורה שפטור לא משום אונס גמור אלא משום שבעל החבית נעצר הוי פשיעה.

ואפשר לבאר את מחלוקת התוס' והרמב"ן מה טעם הפטור האם זה שהמזיק היה באונס גמור או זה שניזק פשע, שלתוס' התורה חייבה את האדם המזיק משום שעשה פעולת היזק, ולכן שהזיק צריך לברר את הפעולה שעשה אי הוי מזיק או שהיה אונס גמור שההיגיון אומר לפטרו, אך הרמב"ן למד שהתורה חייבה את האדם המזיק במה שחיסר את חברו ולכן צריך לראות האם הוא אשם בזה שחיסר לחברו אבל אם חברו אשם בזה שחיסר לו אי אפשר להאשים אותו. ולפי דברים אלו יש להביא נפק"מ בין שיטת הרמב"ן לשיטת התוס' שאם אדם שם כלים של אחר ליד אדם ישן שבאופן זה הניזק לא פשע והישן פשע, לתוס' מסתכלים אחרי פעולת המזיק וכזה פעולה הוי אונס ולכן המזיק פטור, אבל לרמב"ן שמסתכלים אחרי מה שחיסר לחברו כאן הישן חיסר לחברו שלא בפשיעתו ולכן יהיה חייב.

הקהלות יעקב (בבא קמא סימן כד') רוצה לבאר לשיטת הרמב"ן את הגמ' של היתומים שטבחו פרה שאולה ולא ידעו שהפרה שאולה שפטרוהו רבנן מלשלם על עצם הפרה אלא חייבו את היתומים לשלם רק על עצם הנאתם ממה שאכלו בפרה, שתוס'

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק פרק ו' הלכה א') כותב המזיק ממון חברו צריך לשלם בין שוגג ובין אנוס, ומביא דוגמה למזיק שהוא אנוס כגון נפל מן הגג ושבר כלים שהיו למטה שהוא חייב על הכלים אפי' שהיה לו אנוס בשבירת הכלים עם כל זה חייבה התורה את האדם המזיק.

והכסף משנה מביא מהמגיד משנה שכתב בפרק א' הלכה יב' שיש שלושה דרגות במזיק, שיש מזיק שהוא פושע גמור בהיזקו שמזיק כזה חייבה התורה בכל הד' דברים, יש את המזיק שלא פשע אך לא ההיזק לא קרה לו באונס הוא חייב רק על מה שהיזיק, ויש מזיק שקרה לו היזק באונס גמור שהוא פטור לגמרי מלשלם. מוצאים אנו שהמגיד משנה סובר ברמב"ם שסבר שהמזיק באונס גמור פטור כשיטת התוס' ודלא כשיטת הרמב"ם שחלק על מושג זה שמזיק באונס גמור פטור אלא מזיק תמיד חייב.

ולפי דברים אלו נראה סתירה בדברי הרמב"ם שאם נאמר שהרמב"ם סבר שאונס גמור פטור, כאן בפרק ו' הלכה א' מביא אופן להדגים אונס מהו שחייב בנפל מן בגג שלכאו' הוא אונס גמור שהיה אמור להיות פטור אם סובר שאונס גמור פטור והוא כותב שהוא חייב. ויותר שהלכה לאחר מכן כותב הרמב"ם לגבי עומד על סולם ונפל השלב של הסולם שעומד עליו ושבר את הכלים שהיו מתחת לסולם פטור, ולכאו' הטעם שפטור הוא משום אונס גמור ואם כן רואים אנו שסבר הרמב"ם שאונס גמור פטור וא"כ מפני מה הלכה קודם לגבי נפל מן הגג הוא מחייב אפי' דהוי אונס גמור. ובדברי הרמב"ם צריך עיון מה הוא סבר באונס גמור האם כתוס' שפטור או כרמב"ם שחייב.

השולחן ערוך (בסימן שעח' סעיף א') כותב שאסור להזיק ממון חברו ואם הזיק חייב לשלם אפי' שהיזק באונס אך הרמ"א פוטר בהיזק ממון חברו באונס גמור, כותב הביאור הגר"א (אות ג') שטעם הרמ"א שפוטר באונס גמור הוא משום שסבר כשיטת התוס' שפטור את האדם המזיק ממון חברו באונס גמור.

אך מאידך הש"ך תמה על דברי הרמ"א מפני מה הכריע לפטור את המזיק ממון חברו באונס גמור והרי הרמב"ם והרמב"ם הכריעו להיפך שהמזיק ממון חברו חייב לשלם לו בכל אופן אפי' שהיה היזקו באונס גמור, רואים אנו שהש"ך הכריע בדעת הרמב"ם לחייב באונס גמור.

אלא מבאר האבן האזל (הלכות חובל ומזיק פרק ו') שבאמת לעולם הרמב"ם סבר שהמזיק ממון חברו צריך לשלם לו על היזקו בכל אופן אפי' שהיזק באונס גמור, מפני שהתורה חייבה את האדם המזיק שישלם בין בפשיעה ובין באונס, אבל לכאו' קשה מדברי הרמב"ם שפסק בנפל משלב הסולם והיזק שפטור ולכאו' נראה שהטעם שפטור הוא משום שנפילה מסולם היא אונס גמור והאדם פטור באונס גמור, אלא מבאר האבן האזל שהטעם שנפל משלב הסולם שפטור לא הוא משום שאדם המזיק באונס גמור פטור, אלא משום שבמעשה שנפל שלב

הביא גמ' זו כראיה לשיטתו שהטעם שפטרו את היתומים מלשלם על הפרה הוא משום שהיה בשבילם אונס גמור, אבל הרמב"ם שלא סבר מסברא זו שפטרה התורה את האדם המזיק משום אונס גמור, דחקנו לעיל בדוחק גדול שהיה על המשאל להודיע להם שהפרה שאולה שהרי עליהם לא לידע אם פרה זו שאולה או לאו, והיות והמשאל שהוא הניזק פשע אי אפשר לחייב את היתומים.

אלא הקהילות יעקב מבאר את הטעם שפטורים היתומים מלשלם על הפרה, משום שהיתומים בבואם לראות מה השאיר להם אביהם רואים בין הנכסים פרה זו ומייד הם אומרים שהרי חזקה שמה שתחת יד אדם שלו הוא, וא"כ אם יש תחת יד אביהם פרה בוודאי שפרה זו שייכת לאביהם וכשהם הולכים לשחוט את הפרה הם שוחטים כל סמך חזקה זו שמה שתחת יד אדם לו ואם זה תחת ידם בוודאי שלהם הוא, וחזקה זו גורמת שייחשב להם עצם שחיתת הפרה שמזיקין ברשות שפטרה תורה את המזיק ברשות, ולכן היתומים פטורים, אמור מעתה שהיתומים פטורים לא משום שהם היו כאונס גמור, אלא משום שיש להם חזקה שעליה סמכו בשחיתת הפרה ולכן אי אפשר לחייבם על היזק זה.

וכאן המקום להביא את דברי החזון אי"ש (בחידושי למסכת בבא קמא סימן יא' סעיף כא') שדן לדברי הרמב"ם שמחייב אדם המזיק בכל אופן אפי' באונס גמור, כל זה הוא רק אם עשה פעולה ופעולה זו שעשה הוא עשה אותה באונס גמור אם הזיקה אפשר לחייב אותו לשלם, אך אם אדם לא עשה פעולה מסויימת וקרה על ידו היזק (ונדגים בדוגמה קיצונית רוח שהעיפה אדם והזיק על הדרך, האדם יהיה פטור ואין זה נכנס בכלל לגדר אם אדם חייב או פטור באונס גמור, משום שלא עשה שום פעולה אין שום טעם וסיבה לחייבו על דבר שקרה על ידו ללא שעשה פעולה), והיזק שקרה על ידו ללא שעשה פעולה אי אפשר לחייבו משום שאפשר לחייב רק על פעולה שעשו באונס גמור אבל אם לא עשו שום פעולה אי אפשר לחייב על תוצאה שיצאה ממנו ללא פעולה, שרק על פעולה אפשר לחייב ולא על דבר אחר.

ואחרי שחילקנו בין עשה פעולה ללא עשה פעולה, כותב החזון אי"ש שאפשר לחלק בין עשה פעולה מותרת לפעולה אסורה, שאם עשה פעולה מותרת לא יכול להיות שיחייבוהו על פעולה זו שעשה בהיתר, ורק על פעולת איסור שעשה ויצאה מפעולה זו היזק אפי' שעשה פעולת איסור זו באונס גמור מחייבים אותו לשלם, ולפי זה אפשר להבין מפני מה היתומים ששחטו את הפרה ששאל אביהם פטורים, משום שעשו פעולת שחיטה שהיא פעולה מותרת ולכן אי אפשר לחייב את היתומים שעשו פעולה מותרת אפי' שיצא מזה נזק שרק על פעולה אסורה שיצא היזק אפשר לחייב אבל על פעולה מותרת שיצאה ממנה נזק אי אפשר לחייב שמותר לו לעשות פעולה זו.



באונס ואפי' באונס גמור משום שהאדם חייב לשלם על כל מה שמזיק, אלא במעשה של הסולם שפטר הרמב"ם לא פטר משום דהוי אדם המזיק באונס גמור אלא משום דהוי ממון המזיק ובממון המזיק באונס גמור בוודאי שפטור.



תבנא לדינא

היוצא לנו מכל הנכתב. (א) המזיק את חברו באונס גמור. לתוס', חייב. לרמב"ן, חייב. לרמב"ם למגיד משנה, פטור. ולכסף משנה ואבן האזל הרמב"ם, חייב. (ב) לחזו"א אי אפשר לחייב על פעולת היזק שעושה אדם אם אצם הפעולה מותרת.

הסולם היה נראה לנו ששלב הסולם נפל עם האדם ופטרו את האדם מלשלם משום שזה אונס גמור, האבן האזל משנה את הבנתנו בפרטי המעשה ומבאר שהאופן שם הוי שרק שלב הסולם נפל ולא האדם ושלב הסולם שנפל הוא זה שהזיק ושבר את הכלים, ולכן האדם פטור לא בגלל שזה אונס גמור משום שאונס גמור לא יעזור לפטור באדם המזיק אלא משום שממונו הזיק ובממון שמזיק מועיל טענת אונס כדי לפטור את הבעלים של הממון שהזיק מלשלם על מה שממונו הזיק.

ולעולם מבאר האבן האזל, סובר הרמב"ם שאדם המזיק באונס גמור חייב שהתורה חייבה את האדם לשלם על מה שהזיק ולא משנה הסיבה שגרמה לו להזיק אם זה היה ברצון או שהזיק



להערות והארות, ולהצטרפות לרשימת התפוצה
ניתן לפנות למכון "בירורי תורה"
bt154154@gmail.com
נכתב ונערך ע"י י.ג.פ.

נר זכרון

הגיליון לעילוי נשמת

איש היקר שבערכין, שהעמיד דורות של תלמידים בדרך ישראל סבא, אהוב על הבריות ומכבדן, השכים והעריב לבית הכנסת במס"נ וקבע עיתים לתורה.

הרה"ח ר' עקיבא אלעזר בן הרה"ח שמחה יעקב הלפגוט ז"ל
חוגתו מרת חיה ריבה בת הרה"ח יעקב אפרים פישל ע"ה

ת.נ.צ.ב.ה.